

В.Б. Молчанов
(м. Київ)

ПРОБЛЕМА ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВЕЛИКОГО КАМЕНЯРА

Доки не подамо народові надії на соціальну реформу, тобто на поліпшення його матеріального існування, він не стане всім гуртом до виборення своєї і нашої політичної незалежності. Треба забезпечити його перед усім хлібом і всіма плодами його праці, а тоді жодна навала не запряже наш народ в ярмо неволі, не позбавить незалежності. Іншого способу немає!¹

І.Франко,
8 серпня 1878 р.

Видатні мислителі вітчизняної науки бачать далі пересічних громадян, розуміють свій народ та суспільні явища й процеси набагато глибше, усвідомлюючи відповідні наслідки, а несправедливість їм болить стократ дужче порівняно із звичайними обивателями. Серед видатних творців української культури періоду нового і новітнього часу чільне місце посідає особистість І.Я.Франка, який відомий широкому загалу читачів як неперевершений, блискучий майстер художнього слова, котрий виявив свій таланти у всіх жанрах красного письменства. Сучасні дослідники стверджують, що в українській культурі після геніального Т.Г.Шевченка справедливо перше місце займає видатний письменник, громадсько-політичний діяч, людина енциклопедичних знань І.Я.Франко. Печать його титанічної праці та революційної діяльності позначилася на всіх сферах української духовності, на свідомості наступних поколінь.

Феномен Івана Яковича, влучно названого Великим Каменярем, давно привернув увагу широких верств дослідників, результати творчого пошуку яких сформувався в окрему науку – франкознавство². Він, як й у літературі, залишається так само геніальним і в інших напрямках своєї багатогранної діяльності. Його творча спадщина як ученого – теоретика літератури, мовознавця, фольклориста, історика, філософа, економіста – вражає масштабністю доробку, багатством фактажу, неординарністю думки та зберігає свою актуальність і на сьогоднішній день.

Оскільки проблема добробуту населення України особливо гостро постає в умовах сучасного нелегкого перехідного періоду, нам видається, що її переосмислення крізь призму творчості І.Я.Франка дасть можливість усвідомити, як підходив до її розв'язання Великий Каменярь й які шляхи його вдосконалення він пропонував.

У сучасних умовах категорію добробуту людей тісно пов'язують із поняттям життєвого рівня. Останнє є доволі складним і включає в себе ряд різноманітних показників. Загалом його розглядають як соціально-економічну категорію, котра характеризує ступінь задоволення фізичних, духовних та соціальних потреб людей, зокрема й тих потреб, які народжуються певними суспільними умовами, в яких вони перебувають і виховуються. Цей рівень визначається, з одного боку, ступенем розвитку самих потреб населення, а з іншого – кількістю й якістю життєвих благ та послуг, які використовуються для їхнього задоволення. Він прямо пов'язаний із відтворенням головної виробничої сили суспільства – народу. Життєвий рівень є відображенням соціального стану останнього і характеризується системою кількісних й якісних показників: загальним

обсягом споживчих благ, реальними доходами населення, рівнем споживання ним продовольчих і непродовольчих товарів та послуг, обсягами заробітної плати, громадських фондів споживання, умовами праці й житловими, тривалістю робочого дня і вільного часу, розвитком освіти, охорони здоров'я та ін. Його динаміка й диференціація обумовлені ступенем розвитку продуктивних сил і пануючих виробничих відносин. На життєвий рівень вирішальний вплив мають політика та ідеологія, а також рівень розвитку виробництва предметів споживання. Крім того, він визначається обсягами національного багатства й залежить від нагромадженого особистого майна людей. Негативний вплив на рівень життя населення має безробіття та аграрне перенаселення³.

За переконанням І.Я.Франка, вивчення шляхів покращання добробуту та життєвого рівня є доволі складним і потребує залучення різних галузей науки. На його думку, з плином часу „...людина стає активним членом суспільства і відчуває всі суспільні зв'язки, які перед тим хоча і впливали на неї, але не так сильно і не так прямо. Вона замислюється тоді над суттю цих зв'язків, досліджує їх початок і мету. Тими дослідженнями займається в науковій сфері суспільна економія, тобто наука про суспільне господарство. Ця наука є найважчою і найважливішою з усіх, які ми знали дотепер, тому що досліджує між іншим причини злиднів і багатства людей; вчить про працю, про плоди праці та їх розподіл; одним словом, показує нам життя людини в її щоденній повній сфері із всіма її потребами. Для свого пояснення вона потребує всіх інших наук, а вони повинні їй служити матеріалом. І лише наскільки яка наука має з нею зв'язок, настільки й можна таку науку називати корисною. Безперечно, ця наука (суспільна економія) має набагато більше значення для працюючих класів, бо вчить, що єдиною основою людського щастя і добробуту є праця. Ця ж наука завжди сміливо і чітко вказує на право працюючих класів, їх потреби і недоліки і прагне до запровадження справедливого розподілу і самої праці, і її плодів”⁴.

Уперше мислитель зіткнувся з науковими підходами до вдосконалення проблем добробуту на лекціях під час навчання у Львівському університеті, але на позиції обґрунтованої ним суспільно-економічної системи, яка базувалася на фізіократичній теорії вартості та ціни, не став⁵.

У своїх творах учений постає як ворог соціальної несправедливості, котра, за його переконанням, й є головною причиною погіршення добробуту широких верств населення. На його думку, „соціалізм – це змагання усунути всяку суспільну нерівність, усякий визиск і всяке убожество...”⁶. Разом з тим мислитель посвоєму розглядає це поняття. Світогляд його визначають насамперед пріоритети добробуту людей, загальнолюдські цінності та гуманістичні ідеали: „Це не соціалізм і не комунізм, а справедливість”. Ідея соціальної справедливості є символом віри у Франка. Він обстоює вселюдську рівність, і будь-яка диктатура – чи то капіталістична, чи пролетарська – йому чужа”⁷.

Окремим рядком слід звернути увагу на дослідження вченим проблеми бідності. На його думку, „нерівність в господарських ділах, як тепер бачимо, є джерелом усієї нужди і всієї неправди на світі... Бідні мусять працювати на багатих, а самі за свою працю дістають ледве тільки, щоби могли нужденно вижити, – а дуже часто й тільки не одержують. Бідні мусять платити найбільше податків, давати найбільше рекрута (бо їх є найбільше), а на їх гроші пани та багатирі держать війська, поліції та жандармів, щоби самих тих бідних держати в притиску, страсі і темноті. Бідність доводить людей до проступків, до зопсуття, крадіжкі та вбійства...”⁸.

Чільне місце у творчості І.Франка посідала проблема добробуту селянства Галичини. За його переконанням, головною бідою його було поступове обезземелення. Мислитель зазначав, що „земля – се основа добробуту й поступу не лише теперішніх, але й будущих поколінь і для того не повинна бути власністю одиниці, яка би могла її псувати, рабувати та висисати”⁹.

Аналізуючи причини занепаду селянських господарств, він справедливо вказував, що головною причиною такої негативної тенденції є урядова політика, яка спрямована на посилення визиску сільських трударів. Учений підкреслював, що саме вона і спричиняє збільшення майнової диференціації у суспільстві і прямо впливає на посилення міграції селянських сімей із Галичини до інших регіонів. Про це він писав так: „В народі нужда. Бідність, недостаток і голод безземельної верстви наших людей і євреїв доходять нечуваних розмірів. Відколи введено машини, пропав для зарібників увесь заробок, і положення їх безвихідне. Але і посідаючи землю не о много ліпше маютьяся. Податки великі, тягарі громадські і шкільні великі, драча все ще яка нова, а давнього зарібку худобою вже нема. При таких сумних обставинах щезає в народі його прив'язання до рідної землі, і він подібно, як мазури, починає думати про еміграцію. Надії на поправу тих сумних обставин нашого народу нема, бо тепер уже таки всюди заступлять машини ручну роботу. А коли взяти під розвагу, що у нас більше третини народу не має вже своєї землі, то при розмноженні парових машин для його рук не буде роботи, хіба лиш у жнива, і число голодного пролетаріату буде страшенно збільшуватись”¹⁰.

Значну увагу приділяв мислитель також проблемі розподілу, котра, на його думку, безпосередньо впливає на економічне становище широких верств населення. В питаннях заробітної плати він поділяв погляди Лассалья. Так, він відзначав, що робітники, будучи змушені працювати на власників засобів виробництва – капіталістів, одержують від них стільки зарібтку за свою роботу, скільки їм необхідно для життя. Підприємець звичайно платить більше, ніж робітник потребує на харчування й утримання своєї особи, бо він змушений утримувати сім'ю, щоб не згас рід білих негрів.

Проте піднімається зарплата також до певної межі, бо, коли вона підвищується, падає прибуток капіталіста. Останній робить вдосконалення, впроваджує машини, збільшуючи тим безробіття і конкуренцію між робітниками. Тоді зарплата знову знижується. Отже, незважаючи на свою змінність, заробітна плата ніколи не піднімається понад суму, конче потрібну для утримання робітника та його сім'ї, але й ніколи не спадає значно нижче її. „Лассаль, – на думку І.Я.Франка, – слушно називає цей закон „залізним законом”, бо робітник під ним стогне, як у залізних лещатах, і стогнатиме доти, доки буде окремий клас людей, що мають у своїх руках капітал”¹¹.

Особливу роль, на думку вченого, у формуванні заробітної плати виконує конкуренція на ринку робочої сили. Досліджуючи циклічні коливання її обсягів, він стверджував: „При сучасній сліпій конкуренції так і повинно діятися, і вчені назвали ці постійні зміни заробітної плати „робочим законом Рікардо”, бо англійський учений Рікардо перший відкрив і довів той закон. Він гласить так: середня заробітна плата при нинішньому ладі не може перевищувати тої квоти, яка неодмінно потрібна для утримання робітника при звичайних потребах тої країни і при тих відносинах, в яких він живе”¹².

Окремим рядком слід сказати про трактування І.Я.Франком ролі грошей, які він розглядав як уречевлевану людську працю у драматичному образі „Послідній крейцар”, герой якого Євген звертається до нього:

„...отсесь послідній!...
Мідь брудна, – на ній
Печаті смерті. В чиїх се руках
Вони так стерлись ? Чий то піт на міді ?
Хто знає, може, баба заробляла
На нього днину тяжко, – а відтак
Цілими місяцями то тулила
За пазухою, щоб заплатити податок
За бідну, впіврозвалену хатину ?...

Хто знає, може, з рук твердих, мужицьких,
 Їх потом-кров'ю обкипілий, він
 Дістався жидові за стухле збіжжя.
 Котрим на передновку хлібороб
 Дрібнії діти мусить годувати ?

.....
 В нім ствердніла людська праця,
 В нім людський піт в кришталь ся засів...»¹³.

Представляє інтерес також трактування мислителем цивілізації як уособлення добробуту людини. Він зазначав: „Цивілізований чоловік живе в хаті, якої сам не будував, ходить в одежі, якої сам не робив, їсть страву, якої сам не приготував і про яку не раз навіть не знає, як і з чого вона приготується”¹⁴.

Підсумовуючи вищесказане, необхідно відмітити, що у творчій спадщині Великого Каменяра поліпшення людського добробуту та піднесення життєвого рівня широких верств населення неухильно пов'язується з ідеєю соціальної справедливості, яку можна досягнути за рахунок перебудови існуючих державного ладу й системи соціально-економічних відносин.

На завершення хотілось би привести рядки поета, в яких він „не зневірюється, випростовується та з гирким докором і глибоким жалем бажає рідному народові;

Щоб з горя й голоду не бігли геть від тебе
 Твої найліпшії сини,
 Щоб сівачів твоїх їх власне покоління
 На глум не брало і на сміх,
 Щоб монументом їх не було те камінне,
 Яким в відплату за плодючеє насінне
 Ще при життю обкидувано їх”¹⁵

¹ Франко І.Я. Наука і її взаємини з працюючими класами // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т.45. – К., 1986. – С.55.

² Злупко С.М. Іван Франко – економіст. – Львів, 1992. – С.3.

³ Экономическая энциклопедия – Москва, 1980. – Т.1. – С.164. – Т.4 – С.238.

⁴ Франко І.Я. Назв. праця. – С.39.

⁵ Злупко С.М. Назв. праця. – С.14.

⁶ Франко Іван. Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. – К., 1956. – С.71.

⁷ Дієсперов В. Іван Франко й аграрна економіка (До 150-річчя від дня народження Великого Каменяра) // Економіка України. – 2006. – № 5. – С.57.

⁸ Франко І.Я. Чи вертатись нам назад до народу ? – С.159.

⁹ Там само. Що таке доступ. – С.342.

¹⁰ Там само. Чи вертатись нам до народу ?. – С.142–143.

¹¹ Злупко С.М. Назв. праця. – С.42–43.

¹² Франко І.Я. Наука і її взаємини з працюючими класами . – С.49.

¹³ Злупко С.М. Назв. праця. – С.30.

¹⁴ Франко І.Я. Що таке поступ ? – С.315.

¹⁵ Возняк М. Памяти Івана Франка (Опис життя, діяльності і похорону). Вересень, 1916. – С.70.